

УДК 94(477)+94(560)

ДОКУМЕНТИ З ОСМАНСЬКОГО АРХІВУ ПРО РОЗВИТОК КОНСУЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН МІЖ УНР І ТУРЕЧЧИНОЮ В 1920–1921 РОКАХ

**СЕРГІЙЧУК Б.В.,
Радник Департаменту
світового українства
та культурно-
гуманітарного
співробітництва
Міністерства
закордонних справ
України**

У статті розповідається про невідомі документи з Османського архіву, які висвітлюють процес поглиблення консульських відносин між Україною і Туреччиною в 1920 – 1921 роках, коли постало питання про відкриття консульств УНР на теренах Високої Порти, зокрема, в Ізмірі, Трабзоні та Єрусалимі. Вказані документи дозволяють у більшій мірі зрозуміти складність роботи української дипломатії в умовах окупації Туреччини військами країн-учасниць Антанти, які не визнавали нашу державу. Також, наведені нові документи ширше висвітлюють географію української еміграції на Близькому Сході у ті роки.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Османська Порта, консульства, консульська конвенція.

Підписання 9 лютого 1918 року Берестейського мирного договору між Центральними державами й Українською Народною Республікою стало першим кроком до закінчення війни на «Східному фронті», як стверджує турецький історик Хакан Кирилми¹.

На переговорах також постало питанням про підписання окремих угод між Україною та чотирма союзними державами, чому представник більшовицької Росії Лев Троцький-Бронштейн особливо намагався перешкоджати. Проте турецька делегація нагадала проголошені радянською делегацією принципи «права націй на самовизначення» і визнала за українською стороною виключне право самим вирішувати свою долю².

Відтак додаткова угода до мирного договору значала, що уповноважені Української Народної

Республіки Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський і уповноважені Туреччини Талаат -паша, Великий Візир і міністр внутрішніх справ, член Оттоманської Палати Ібрагім Хаккі Паша, колишній Великий Візир, сенатор, амбасадор у Берліні Ахмет Нессімі Бей, міністр закордонних справ, член Оттоманської Палати Ахмет Ізет-паша війни згодились урегулювати окремі справи, які не були в докладно установлені в документі за участю чотирьох держав.

Насамперед сторони приділили увагу консульським питанням. Зокрема, 1-ю статтею Додаткового договору обидві країни «зобов'язувалися після ратифікації договору «встановлювати генеральних конзулів, конзулів і віце-конзулів в усіх портах, містах і інших місцевостях їх територій, за винятком тих місць, де вони признають непотрібним назначувати таких агентів, але з тим, щоби сей винятком примінявся і до всіх інших держав»³.

Крім того, передбачалося, що привілеї й атрибути консулів протягом перехідного періоду будуть запроваджуватися «на умовах взаємности такий самий режим, який приміняється до подібних агентів найбільш прихильної нації», а «кожда із сторін, які заключають договір, зобов'язуються дати відшкодування за шкоди і втрати, зроблені під час війни на їх територіях чи то органам впасти чи то населенням конзулярним будинкам а також і інвентареві, конзулярним агентам і урядникам другої сторони»⁴.

Стаття 3-я передбачала, що «з огляду на брак усіх договорів, конвенцій, актів і таке иньше, якіби ще перед мировим договором між Українською Народною Республікою і Туреччиною, обидві заключаючи договір сторони згідні скласти конзульську конвенцію, а також інші акти, вони признають потрібними для урегулювання своїх юридичних зносин. Сі акти будуть заключені в той термін, який у мировому договорі призначено для укладання нового торговельного договору»⁵.

У розвиток даного договору вже в квітні 1918 року УНР відкрила своє Посольство в Стамбулі, через кілька місяців посол Туреччини вручив вірчі грамоти гетьману Скоропадському й були засновані Генеральні консульства Високої Порти в Харкові й Одесі, про діяльність яких збереглося дуже мало документів в українських архівах. Водночас з'явилася можливість заповнити значною мірою прогалини в історії українсько-турецьких відносин, як 1918, так і в наступні роки завдяки пошукам в Османському архіві, які здійснив ви-

кладач Стамбульського університету др. Мехмет Фахрі Фураат.

Із справ, які за такої ситуації порушувалися на двосторонньому рівні, найбільш серйозне значення мали підготовка консульської конвенції та майбутній товарообмін між Туреччиною і Україною. Відтак 1 лютого 1920 року українські дипломати поставили питання перед МЗС Османської Порти щодо відкриття нових консульств нашої держави на території Малої Азії. В ноті Посольства УНР, зокрема, зазначалося, що «українці не мали в Азії жодного представника свого уряду і особи, яка може їх захищати і звертатися до представника уряду більш менш умовного і в будь-якому разі іноземця», в той час, коли «російська влада і представники урядів та добровільної армії Денікіна та Колчака у Константинополі заснували у Смирні філіал їхніх інституцій з консулом на чолі, який має займатися репатріацією стародавніх російських об'єктів в Малій Азії»⁶.

З огляду на це 1 березня 1920 року своєю нотою Дипломатична місія Української Народної Республіки просила відкрити консульства в Малій Азії у провінціях Трабзон, Смирна, Адана, Дамаск, Бейрут та Куд-Шериф, де «знаходиться велика кількість стародавніх російських об'єктів, які там перебувають з часу війни, і серед яких є багато українських»⁷.

Конкретно йшлося про те, аби «заснувати три тимчасові українські консульства у Трабзоні, Смирні і Єрусалимі, віддати необхідні накази імперській військовій владі та адміністраціям, щоби вони намагалися сприяти вищезгаданим консульствам»⁸.

Необхідно зазначити, що сам факт звернення Української дипломатичної місії в Стамбулі про відкриття консульських установ у зазначених містах Османської імперії був невідомий українським і турецьким історикам, які займаються тематикою українсько-турецьких відносин та історією української дипломатії цього періоду, як і сучасним дипломатам обох країн. Тому уважне вивчення цього документа, як і відповіді на нього з турецького боку, має велике значення для кращого розуміння того рівня відносин, що склалися тоді між Україною і Туреччиною.

Так-от, оскільки відповідь на цю ноту затримувалася, то це питання, нарівні з іншими важливими в контексті українсько-турецьких відносин радник посла УНР Ян Токаржевський – Карашевич обговорював невдовзі з директором по-

літичного департаменту МЗС Туреччини Ахметом Решід-беєм. Відтак з'являється службова записка юридичного радника (на жаль, його ім'я нам невідоме) Міністерства закордонних справ Османської Імперії за № 40613 від 11 травня 1920 року, яку адаптував на сучасну турецьку мову вже згаданий Мехмет Фахрі Фураат.

Цей документ, хоч і стосується звернення Посольства УНР в Стамбулі щодо можливості відкриття українських консульських установ в Ізмірі, Трабзоні та Єрусалимі, однак його текст дає нам не лише важливий фактичний матеріал, але й дозволяє подивитися на ситуацію, у якій тоді опинилися на міжнародній арені Україна й Туреччина з точки зору висококваліфікованого правника – міжнародника, яким, без сумніву, був автор службової записки.

Також важливим для розуміння політики Туреччини щодо України напередодні підписання Севрського мирного договору є рекомендація турецького посадовця не допускати включення в майбутній договір статті про відмову від Брест-Литовського мирного договору. Та й сам зміст документа переконує нас у тому, що Туреччина, яка підписала з нами мирний договір, зробила це не формально, а виходячи зі своїх національних інтересів і відносила Україну до переліку держав, щодо яких застосовувався режим найбільшого сприяння.

У цьому документі також зазначається про те, що «перш за все, перед відкриттям консульських установ України на османських землях, необхідно узяти до уваги чи є в Стамбулі українська місія, що визнана Османською державою. З юридичної точки зору, відповідно до положень зазначеної Угоди, Уряд України має право відкрити одну місію. Після того, як відбулася взаємна ратифікація Угоди, Посланник України прибув до Стамбула та вручив вірчі грамоти. Також Османський Уряд відкрив в Україні свою місію, хоча й на рівні консула. Не дивлячись на це, у разі не визнання посланого Україною глави місії, з юридичної точки зору вважатиметься, що місія не відкрита, що унеможливає відкриття на османських землях українських консульських установ. Це питання потребує прояснення. У разі прийняття зазначеного глави місії та відкриття представництва України потрібно вивчити питання корисно чи ні для Османського Уряду буде відкриття у трьох містах (Трабзоні, Ізмірі та Єрусалимі) консульських установ України.

Як зазначено вище українські консульства, на умовах взаємності, користуватимуться режимом нації найбільшого сприяння. У зв'язку з тим, що

представники країн Антанти у значній мірі зловживали своїми повноваженнями та ускладнили цю ситуацію, українські консульства обов'язково захочуть застосування такого режиму. Дійсно, Османський Уряд визнав за українськими консульствами режим нації найбільшого сприяння, що застосовувалося до службовців інших країн.

Звичайно, з огляду на те, що наразі на османських землях знаходяться не консули держав Антанти, а надзвичайні комісари, Османський Уряд може відмовитися визнавати за українськими консульствами положення, що були в колишніх угодах. У той же час, ця підстава може бути не прийнята, оскільки вона витягнута з контексту статті, оскільки, насправді ці службовці мають статус генеральних консулів та консулів при представниках союзних держав.

При підписанні Версальської мирної угоди з Німеччиною, наголошувалося в даному документі, було поставлено умовою відмову Німеччини від Брест-Литовської угоди. Така ж сама ситуація постала і з Австрією при підписанні Сен-Жерменської угоди. Невключення цієї умови на переговорах про підписання угоди з Османським Урядом виглядає наче забудькуватість. У такому випадку Брест-Литовська угода між Туреччиною і Україною залишається дійсною.

Між тим, у разі оголошення Посольству України про скасування тимчасового режиму у консульських відносинах з Україною, відповідно до загальноєвропейської юридичної практики, призведе до відповідної реакції щодо українських консулів. Тому необхідно не допустити нав'язуванню Османському Урядові положення про відмову від Брест-Литовської угоди.

Найкращим у цій ситуації буде затвердити положення мирної угоди про необхідність відкриття українських консульств на османських землях.

Якщо ж українське посольство не буде визнає, то за відсутності посольства відкриття консульських установ не вбачається можливим.

Якщо ж українське посольство визнано, тоді слід нагадати про необхідність поновити відповідну ноту та у разі її надходження надати відповідь українській стороні про те, що з огляду на складну ситуацію, з якою зіткнулися сьогодні Османський Уряд та Україна, вважається за доцільне відкласти питання про взаємне відкриття консульських установ до підписання миру з союзними країнами.

Питання ж щодо визнання чи не визнання Посольства України та передача питання до відповід-

ного відділу належить компетенції Вашої високоповажності»⁹.

Про подальші акції з впорядкування консульських відносин між двома країнами також можемо знайти свідчення з документів Османського архіву. Так, у ньому виявлено документ, згідно з яким 20 жовтня 1921 року Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра дав повноваження припинити існуючу «угоду з урядом імперським Оттоманським про призначену консульську конвенцію, призначену паном Андрієм Ніковським, міністром закордонних справ, представником і за довіреністю Республіки і правами почати переговори з особою чи особами, які мають повноваження від уряду імперського оттоманського на переговори, встановлювати і завершувати після обміну належних повноважень формувати відповідну конвенцію, яка полегшить і укріпить зв'язки між Україною та Туреччиною»¹⁰.

Цим документом Петлюра надавав Андрію Ніковському «повні і абсолютні повноваження, вести переговори, припиняти і підписувати всі протоколи, угоди і положення, які витікають з переговорів, в яких будуть братися зобов'язання від імені Демократичної Української Республіки, які будуть зберігатися усталеними і стабільними назавжди, здійснювати і виконувати пунктуально все, що пан Андрій Ніковський, міністр закордонних справ, нашому повноважному представникові обумовлюватиме, буде зобов'язуватися і підписувати на основі нинішніх повноважень, ніколи не порушуючи з будь-якої причини і під будь-якими приводами, які можуть виникнути, як також відправляючи листи ратифікації належної форми і їх буде видано для обміну в термін, який буде погоджено»¹¹.

Мабуть невдовзі і був підготовлений документ під назвою «Протокол консульський», який виявив і опублікував у своєму збірникові Мехмет Фахрі Фурат. Можливо, така прихильність до України пояснювалося насамперед позицією міністра закордонних справ Туреччини Сефа-бея, котрий, як наголошували українські дипломати, „був прихильником нашої незалежності і ідеї союзу Чорноморських держав”¹².

Текст цього документу (перекладений з французької Андрієм Гетьманом) звучить так: «Імперський Оттоманський Уряд і Уряд Республіки Україна, бажаючи встановити між собою взаємні відносини завдяки створенню консульств у цих

поважних країнах домовилися про наступні дії:

Імперський Оттоманський Уряд – Його високість Ахмед Ізет Паша, міністр закордонних справ

і Уряд Республіки Української – Його Високоповажність пан Андрій Ніковський, міністр закордонних справ, відповідним чином уповноважені для здійснення наступного:

Стаття 1

Імперський Оттоманський Уряд і Уряд Республіки Україна домовляються про взаємне право призначати Генеральних Консулів, Консулів та Віце-Консулів з правом працювати в усіх портах і комерційних місцях обох сторін в їхніх країнах, в яких посадові особи можуть працювати так само, як і в інших країнах.

Стаття 2

Оттоманські Генеральні Консули, Консули і Віце-Консули на території уряду Республіки України і Генеральні Консули, Консули і Віце-Консули України на території Оттоманської імперії виконують свої обов'язки, починаючи з підписання нинішнього протоколу, їхні функції підтверджені загальним громадським міжнародним правом на базі взаємоповаги.

Стаття 3.

Нинішній протокол, який вступає у силу з часу підписання, буде дійсним до підписання Консульської Конвенції між Високими Сторонами, поки одна зі Сторін не повідомить іншу про денонсацію ще до цього підписання.

Для підтвердження цього, повноважні сторони підписали нинішній протокол і прикріпили їхні печатки.

Підписано у Константинополі,
1921 року у двох екземплярах»¹³.

Нові знахідки в Османському архіві дозволяють українським ученим по-новому подивитися не лише на перебіг міжнародних подій того часу, а й дають неоціненні свідчення про нашу власну історію. Скажімо, з ноти Посольства УНР в Туреччині й службової записки турецького дипломата можемо дізнатися про значну кількість українських біженців у вказаних містах, що дає підстави звернути більшу увагу на географію української еміграції того періоду. А відтворення шляхів міграції представників нашого народу, пошук їхніх нащадків в інших країнах та вшанування пам'яті померлих і загиблих на чужині співвітчизників має стати важливим напрямом діяльності нашої держави.

ПОСИЛАННЯ:

- ¹ Kırmılı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21. – S. 201.
- ² Kurat A. TURKIYE VE RUSYA XVIII. yuzyıl sonundan Kurtulus Savasına kadar Turk-Rus ilişkileri (1798-1919). – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayınları: 180). – S. 375, 376.
- ³ Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України. – ЦДАВОВУ: Фонд 2592. – Опис 1. – Справа 75. – Аркуш 55.
- ⁴ Там само. – Арк. 56.
- ⁵ Там само. – Арк. 56.
- ⁶ İki Ülke ve bir Deniz Türkiye – Ukrayna ve Kara Deniz. – S. 52.
- ⁷ Ibid. – S. 51.
- ⁸ Ibid. – S. 52.
- ⁹ Ibid. – S. 47-50.
- ¹⁰ İki Ülke ve bir Deniz Türkiye – Ukrayna ve Kara Deniz. – S. 101.
- ¹¹ Ibid. – S. 102.
- ¹² ЦДАВОВУ: Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 404.– Арк. 192.
- ¹³ İki Ülke ve bir Deniz Türkiye – Ukrayna ve Kara Deniz. Draft Version. Editor Dr. Mehmet Fahri Furat. – Izmir, 2012. – S. 103–105.

Serhiichuk B.V. Ottoman Archives' documents on the development of consular relations between the Ukrainian People's Republic and Turkey in 1920-1921 / Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article refers to the Ottoman Archives' unknown documents that present the process of intensifying the consular relations in 1920-1921, when the issue of opening-up of the UPR's consular offices in the territory of the Ottoman Porta, in particular in Izmir, Trabzon and Jerusalem, appeared. These documents allow to understand much better the complexity of the Ukrainian diplomacy in the conditions when Turkey was occupied by the Entente member-states troops, which did not recognize our country. These new documents highlight more widely the geography of the Ukrainian emigration in the Middle East in those years.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ottoman Porta, consulates, consular convention.

Сергийчук Б.В. Документы из Османского архива о развитии консульских отношений между УНР и Турцией в 1920 – 1921 годах / Министерство иностранных дел Украины.

В статье рассказывается о неизвестных документах из Османского архива, овещающих процесс углубления консульских отношений между Украиной и Турцией в 1920 – 1921 годах, когда встал вопрос об открытии консульств УНР на территории Высокой Порты, в частности, в Измире, Трабзоне и Ерусалиме. Указанные документы позволяют в большей мере понять сложность работы украинской дипломатии в условиях оккупации Турции странами-учасницами Антанты, которые не признавали наше государство. Также, новые документы шире освещают географию украинской эмиграции на Ближнем Востоке в те годы.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Османская Порты, консульства, консульская конвенция.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2013

Прийнята до друку 24.06.2013